

2017

Güz

DÜZCE ÜNİVERSİTESİ

TÜRK DİLİ BÖLÜMÜ

V. HAFTA:

(I) Türkçenin Tarihî Dönemleri: 1. *Ön Türkçe*

2. *Eski Türkçe*

2.1. *Köktürkçe*

2.2. *Uygurca*

(...)

TÜRKÇENİN TARİHİ DÖNEMLERİ

“Türkçenin Tarihî Dönemleri” isimli uzun konuya başlamadan önce tarihî dönemleri ve bu dönemlere ait önemli eserleri bir bütün hâlinde gösteren aşağıdaki tabloyu incelemek faydalı olacaktır:

Yüzyıl	Türkçenin Tarihî Dönemleri	Başlıca eserler/ sanatçılar	Dönem
6-8. yy.	Köktürkçe	Orhun Abideleri (Tunyukuk, Köl Tigin, Bilge Kağan)	Eski Türkçe
8-10. yy.	Uygurca	Altun Yaruk, Sekiz Yükmeç, Irk Bitig (Fal kitabı)	
10-13. yy.	Karahanlıca (Hakaniye)	Kutadgu Bilig, Divanü Lugati't-Türk, Divan-ı Hikmet, Atabetü'l-Hakayık	Orta Türkçe
14. yy.	Harezmsce	Nehcü'l-Feradis (Cennetlerin Açık Yolu), Husrev u Şirin, Kısasü'l-Enbiya	Orta Türkçe
13-17. yy.	Kıpçakça	Kodeks Kumanikus (Hristiyanlığa ait ilahiler, bilmeçeler vs. de içeren sözlük), Gülistan Tercümesi, gramer kitapları.	Orta Türkçe
15-17. yy.	ÇAĞATAYCA	Klâsik Çağatayca Ali Şir Nevayî: Mecâlisü'n-Nefâis (tezkire), Muhâkemetü'l-Lugateyn (iki dilin muhakemesi). Babür Şah: Vekayi (hatıra kitabı) Hüseyin Baykara	Orta Türkçe
17-20. yy.		Yeni Çağatayca Ebu'l-Gazi Bahadır Han: Şecere-i Türkî (Türk Şeceresi), Şecere-i Terakime (Türkmen Şeceresi)	Yeni Türkçe
13-15. yy.	Eski Anadolu Türkçesi	Dede Korkut Kitabı, Yunus Emre, Âşık Paşa-Garibname, Sinan Paşa (süslü nezir temsilcisi)	Orta Türkçe
16-19. yy.	OSMANLICA	Klâsik Osmanlıca Fuzûlî, Bâkî, Nâbî, Nef'î, Nailî, Nedim, Şeyhülislam Yahya, Şeyh Galip, Zâtî, Evliya Çelebi; Gevheri, Koroğlu, Âşık Ömer, Dadaloğlu...	Yeni Türkçe
19-20. yy.		Yeni Osmanlıca Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Abdülhak Hamit Tarhan, Ahmet Mithat Efendi, Muallim Naci, Tevfik Fikret, Ahmet Haşim, Halit Ziya, Şemseddin Sami...	
20- ... yy.	Türkiye Türkçesi	Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp, Faruk Nafiz, Mehmet Âkif, Yahya Kemal, Necip Fazıl, Reşat Nuri, Refik Halit, Halide Edip, Yakup Kadri, Ahmet Hamdi Tanpınar...	Günümüz Türkçesi

TÜRKÇENİN TARİHİ DÖNEMLERİ

Köktürkler tarafından MS VIII. yüzyılda taşlar üzerine yazılmış kitabeler Türk dilinin ilk yazılı ürünleridir. Türkçenin en eski örneklerini oluşturduklarından dolayı bu ürünlerin diline *Eski Türkçe* adı verilmektedir. Türk dilinin mazisi elbette Eski Türkçe devresiyle sınırlanabilir. Türkçe şüphesiz daha önceki çağlarda da konuşulan, hatta belki de yazılan bir dildi. Ancak elimizde bir malzeme bulunmadığı için Eski Türkçeden önceki devreye farazi olarak *Ön Türkçe* adını veriyoruz. Zaten herhangi bir dilin çağlar boyunca hangi konumda olduğunu belirlerken onun tarih öncesi farazi aşamalarını, tarihî süreçte geçirdiği devreleri ve bugünkü durumunu göz önünde bulundurmamak gerekmektedir. Bu bakımdan Türk dilinin çağlar boyunca geçirdiği devreleri de *Ön Türkçe*, *Eski Türkçe*, *Orta Türkçe* ve *Yeni Türkçe* başlıkları altında ele alacağız.

1. Ön Türkçe

Türk dilinin *Ön Türkçe* devresiyle ilgili olarak XX. yüzyılın başlarında bilim dünyasında hayli taraftar bulmuş bir teori geliştirilmiştir. Altay dil birliği veya Altay dilleri adı verilen bu teoriye göre Moğolca, Mançuca, Tunguzca ve Korece köken bakımından Türkçe ile akraba dillerdir. Diğer bir deyişle söz konusu diller önceleri ana dil olduğu varsayılan Altaycanın lehçeleri iken daha sonraki süreçte bağımsız birer dil hâline gelmişlerdir; nasıl ki İspanyolca, Portekizce, Fransızca, İtalyanca gibi diller köken olarak Latinceye dayanmaktaysa, Türkçe de köken olarak Altaycaya dayanmaktadır. Finlandiyalı Mongolist G. J. Ramstedt'in kurucusu olduğu bu teori, onun öğrencisi N. Poppe tarafından daha da sistemli bir hâle getirilmiştir.

N. Poppe'nin¹ görüşü dikkate alınarak Türkçenin ana kaynağından bugünkü yazı dillerine ve lehçelerine kadar uzanan gelişme dönemlerini şöyle bir sıralamaya sokabiliriz:

1. Altay dil birliği dönemi²

2. Türk-Çuvaş-Moğol-Tunguz dil birliği dönemi²

3. Çuvaş-Türk dil birliği (Ön Türkçe veya İlk Türkçe) dönemi

(MÖ V. yüzyıldan başlayarak milada kadar olan dönem)

¹ **Nicholas Poppe**: Moğol, Altay ve Türk dilleri üzerine araştırmalarıyla tanınmış Rus asıllı ABD'li dil bilimci.

² Türk dilinin *Altay dil birliği* ve *Türk-Çuvaş-Moğol dil birliği* dönemine ait bilgilerimiz sadece dil karşılaştırmalarından ve bazı arkeoloji verilerinden elde edilen teorik bilgi ve sonuçlara dayandığı gibi, *ilk Türkçe* dönemine ait bilgilerimiz de kesin değildir. Metin dışı sınırlı ve münferit bilgiler hâlinindedir. Bunun başlıca sebebi, Türklerin anavatanı sayılan Altay-Ural dağları arasındaki bölgelerin, durmadan göç eden çeşitli Doğu Asya kavimlerinin akın, mücadele ve konaklama yerleri oluşudur.

4. Ana Türkçe (Proto Türkçe) dönemi

(Milattan VI. yüzyıla kadar uzanan dönem)

5. Eski Türkçe dönemi

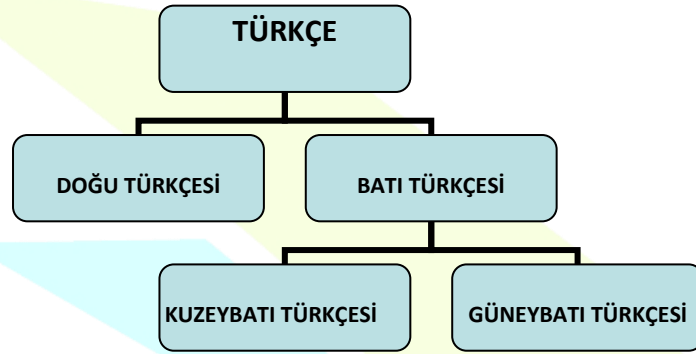
Türkçenin İslam öncesi dönemine verilen addır. Zaman olarak VI-X. yüzyıllar arasını kapsar. **Köktürk** dönemi ve **Uygur** dönemi olmak üzere ikiye ayrılır.

6. Orta Türkçe dönemi

Karahanlı, Harezmi, Çağatay, Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesi ile temsil edilir.

7. Yeni Türkçe dönemi ve Türkçenin çeşitli kolları

Orta Asya ve Ön Asya Türk dünyasındaki bütün coğrafi, siyasi, sosyokültürel değişme ve gelişmelerin sonucu olarak, Türk dilinde **Doğu Türkçesi** ve **Batı Türkçesi** temelinde bir dallanma meydana gelmiştir. Batı Türkçesi de **Kuzeybatı** ve **Güneybatı Türkçesi** diye iki ayrı kola ayrılmıştır. Bu gruplara giren başlıca kollar şöyle gösterilebilir:

Doğu Türkçesi → **Çağatay Türkçesi** → XV-XX. yüzyıl arasında Türkistan ve Altınordu bölgesinde kullanılan edebî Türkçeye verilen addır. XX. Yüzyılda Çağatayca yerini Özbekçeye bırakmıştır.

Kuzey Batı Türkçesi → **Kıpçak Türkçesi** → Kıpçaklar hem Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda hem de Mısır'da yaşamalarından dolayı Kıpçak Türkçesi ile yazılmış ürünler de bu bölgelerde bulunmaktadır. XIII-XVII. yüzyıllarda bu sahaya ilişkin eserler; Memlûklar devrinde *Mısır ve Suriye'de yazılanlar*, *Deşt-i Kıpçak bölgesinde* (Karadeniz'in kuzeyi) *yazılanlar* ve *Kırım'da yazılan eserler* olmak üzere üç başlık altında incelenebilir.

Güney Batı Türkçesi → **Oğuz-Türkmen Grubu** → Hazar Denizi'nin güneyinden batıya uzanan Türk dili kolunun adıdır. XII. Yüzyıl sonlarıyla XIII. yüzyıl başlarından günümüze kadar Anadolu, Azerbaycan, Irak, Suriye, Adalar, Rumeli ve Kuzey Afrika'da kullanılan Türkçedir. Bu grubun ana kolunu Anadolu ve Rumeli bölgesinde kurulmuş olan **Türkiye Türkçesi***³ oluşturmaktadır.

³***Türkiye Türkçesi:** *Türkiye Türkçesi* deyiimi, geniş anlamı ile Anadolu ve Rumeli bölgesinde kurulup gelişmiş olan ve XIII. yüzyıldan günümüze kadar uzanan tarihî devirleri içine alan Türk yazı dilini; dar anlamıyla ise yalnız bugünkü Türkiye sınırları içinde konuşma ve yazı dili olarak kullanılan Türkçeyi anlatır. Bunu **Çağdaş Türkiye Türkçesi** diye adlandırmak daha uygun düşer. *Türkiye Türkçesi* kendi içinde üç döneme ayrılır:

1. Eski Anadolu Türkçesi (Eski Türkiye Türkçesi) (13-15. yy): Oğuzca temelindeki Türkçedir. Selçuklu dönemi Türkçesi, Anadolu Beylikleri dönemi Türkçesi ve Osmanlıcaya geçiş dönemi Türkçesidir.

- Altay dil ailesi ve Türk dili tarihinde yapılan karşılaştırmalı araştırma sonuçlarına göre Türkçenin MÖ V. yüzyılda yani Hun Türkçesi devrinde, Altay dil birliğinden koparak müstakil bir dil hâline geldiği tahmin edilmektedir.
- Altay dil birliği teorisini savunan son dönem araştırmacıları Japonca'yı bu birliğe dâhil etmişlerdir. Bu araştırmacılardan R. A. Miller'e göre Türk, Moğol, Mançu, Tunguz, Kore ve Japon dillerinin kökeni, Ön Altayca adını verdiği bir ana dile dayanmaktadır.
- Altay dil birliği teorisini kabul edenlerin çoğunluğu Ön Türkçenin, muhtemelen M.Ö. I. bin yılın ilk yarısında, Eski Türkçe ve Eski Bulgarca (Eski Çuvaşça) olarak iki lehçeye ayrıldığını düşünmektedirler. Ancak bu teoriyi benimseyenler arasında Eski Bulgarca'yı, Türkçenin bir lehçesi olarak değil de Türkçe ile Moğolca arasında köprü durumunda ayrı bir dil olarak görenler de vardır.

2. Eski Türkçe

Eski Türkçe devresi, Türk dilinin VI. yüzyıldan X. yüzyıla kadar devam eden ortak yazı dilinin başlangıcıdır. Bu devreye ait yazı dili XI. yüzyıldan sonra, Orta Türkçe döneminde de Genel Türkçeden ayrı olarak çoğunlukla Müslüman olmayan Uygur Türkleri arasında dar bir alanda XIV. yüzyıla kadar kullanılmaya devam etmiştir. *Eski Türkçe* ürünler Türkçenin iki büyük tarihî lehçesi ile yazılmıştır: 1. Köktürk Türkçesi 2. Uygur Türkçesi

2.1. Köktürk Türkçesi (Göktürkçe):

Köktürklerin mensup oldukları bozkır kültürü ve hayat tarzlarına bağlı olarak Köktürkçe basit ve yeknesak cümle yapısına sahiptir. Söz varlığı da daha çok somut kelimelerden oluşmaktadır. Bu metinler Köktürk adını verdiğimiz bir alfabeye sağdan sola doğru yazılmıştır. Köktürk alfabesinde (Orhun/Orkun/Orhon/Orkon) 38 harf bulunmaktadır. Bu harflerden 4'ü ünlüleri, geriye kalan 34 harf de ünsüzleri ve çift sesleri karşılamaktadır:

2. Osmanlı Türkçesi: XV. yüzyıl sonlarından XX. Yüzyıl başlarına kadar Anadolu, Kırım, Irak, Suriye, Adalar, Rumeli ve Kuzey Afrika'da kullanılan Türk yazı dilidir. Söz varlığında ve dil bilgisi kurallarında Arapça ve Farsçanın yoğun etkisi görülür. İki döneme ayrılarak incelenir:

-Klasik Osmanlı Türkçesi (16-19. yy)

-Yeni Osmanlı Türkçesi (19-20. yy)

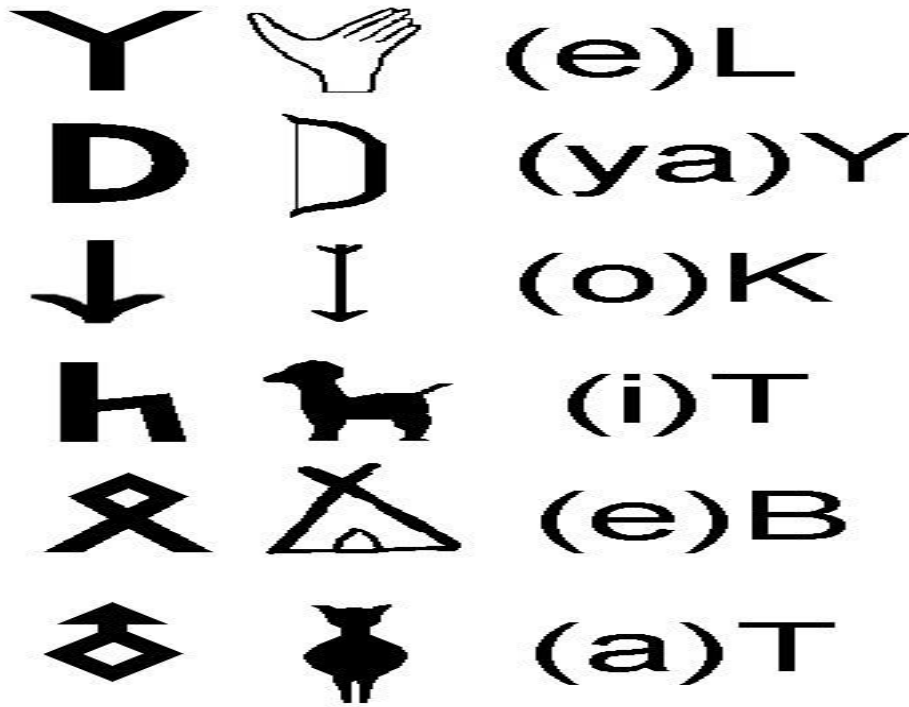
3. Bugünkü Türkiye Türkçesi (Çağdaş Türkiye Türkçesi): XX. yüzyıl Türkiye Cumhuriyeti'nin resmî dili.

ÜNSÜZLER			ÜNLÜLER	
Orkun		Latin	Orkun	Latin
Kalın	İnce			
𐰇	𐰆	B	𐰃	A - E
𐰏	𐰎	D	𐰄	I - İ
𐰑	𐰐	G	𐰅	O - U
𐰓	𐰒	K	𐰆	Ö - Ü
𐰕	𐰔	L	ÇİFT SESLİLER	
𐰗	𐰖	N	Orkun	Latin
𐰙	𐰘	R	𐰇	İK - K - KI
𐰛	𐰚	S	𐰈	İÇ - Çİ
𐰝	𐰜	T	𐰉	OK - UK
𐰟	𐰞	Y	𐰊	ÖK - ÜK
BÜTÜN ÜNLÜLERLE KULLANILANLAR			𐰋	LD - LT
Orkun	Latin		𐰌	NÇ
𐰍	Ç		𐰍	ND - NT
𐰏	M		𐰎	NG
𐰑	P		𐰏	NY
𐰓	Ş		SÖZCÜK AYIRMA TAMGASI	
𐰕	Z		:	

Resim 1: Köktürk Alfabesi

Köktürk alfabesinin ideografik yorumları bulunmaktadır. *İdeografi*, sözleri veya düşünceleri sesleri gösteren harflerle değil çeşitli işaret veya simgelerle yazma sistemidir. Kısaca Çince, Japonca gibi bazı yaşayan veya eski Mısır dili gibi bazı ölü dillerdeki, harflerin (fonogramların, sesi temsil eden işaretlerin) bulunmadığı yazı sistemlerinde kullanılan, bir

sözcüğü veya bir fikri temsil eden grafik semboldür. Terim Yunancada fikir anlamındaki idea (ἰδέα) sözcüğü ile yazmak anlamındaki grafo (γράφω) sözcüğünden türetilmiştir. Günümüzde aynı anlama gelmek üzere logogram terimi de kullanılmaktadır.⁴ Örneğin: **𐌆** harfi ince ünlülerle kullanılır ve sözcük içinde /be/ veya /eb/ diye okunur. Şekli bir çadırı andırmaktadır. Tek başına /eb/ diye okunur ve ev anlamına gelir. Nitekim ev sözcüğü zâten /b/ sesinin sonradan /v/ sesine dönüşmesiyle eb > ev şekline dönüşmüştür. **𐌇** harfi /sü/ okunur. Asker demektir. Aynı kökten geldiği düşünülen süngü, süngi, süngüg kelimeleri de mızrak demektir.⁵

Resim 2: Köktürk Alfabesinin ideografik yorumları

Köktürklerden kalma dil yadigarları, bir yazma dışında, taşlar üzerine kazınmış kitabelerden oluşmaktadır. Bu taşlar genellikle kağanlar ve bazı devlet büyükleri için dikilmiştir. Köktürkler, kitabelerdeki sözlerin sonsuza kadar kalacağını düşündükleri için diktikleri bu taşlara *bengü taş* demiştir. Bu sebeple Köktürk dönemi metinlerinin *bengü taş edebiyatı* olarak adlandırıldığı da görülmektedir. Yine taşların mermerden kaplumbağa

⁴http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.58065298626cc6.62854377
<https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0deografi>

⁵<http://www.nedirkimdirbilgilen.com/2014/12/gokturk-alfabesi-nedir-harfleri-okunusu.html>

kaidelerinin üstlerine dikildiği görülmektedir ki kaplumbağa Çin mitolojisinde uzun ömürlülüğün sembolüdür.

Köktürk kitabelerinin en önemlileri hiç şüphesiz *Orhun abideleridir*. Çünkü bu abideler kitabe olmalarından öte, Türk dilinin hitabet türündeki en güzel örneklerini teşkil etmektedir. Muharrem Ergin, Orhun abidelerini şu şekilde vasıflandırmaktadır:

'Türk' adının, Türk milletinin isminin geçtiği ilk Türkçe metin...

İlk Türk tarihi...

Taşlar üzerine yazılmış ilk tarih...

Türk devlet adamlarının millete hesap vermesi, milletle hesaplaşması...

Devlet ve milletin karşılıklı vazifeleri...

Türk nizamının, Türk töresinin, Türk medeniyetinin, yüksek Türk kültürünün büyük vesikası...

Türk askerî dehasının, Türk askerlik sanatının esasları...

Hükümdarâne eda ve ihtişamlı hitap tarzı...

Türk yazı dilinin ilk, fakat harikulade işlek örneği...

Orhun abideleri⁶ *Köl Tigin*, *Bilge Kağan* ve *Tunyukuk* olmak üzere üç ayrı kitabeden oluşmaktadır:

1. Köl Tigin Kitabesi: 731 yılında bir savaşta ölen Köl Tigin anısına, ağabeyi Bilge Kağan tarafından 732 yılında diktirilmiştir. Yüksekliği 3.75 metre olan dört cepheli büyük bir taştır. Batı cephesi Çince, diğer cepheleri ise Türkçe yazılarla kaplıdır. Kitabe Bilge Kağan'ın ağzından yazılmıştır. Moğolistan'da Orhun Irmağı'nın eski mecrasında Koço Saydam adlı göl civarında bulunmuştur. Kitabeyi Bilge Kağan'ın yeğeni Yollug Tigin yazmıştır.

Köl Tigin abidesi, kağan olmasında ve devletin kuvvetlenmesinde birinci derecede rol oynamış bulunan kahraman kardeşine karşı Bilge Kağan'ın duyduğu minnet duygularının ve müthiş teessürünün ebedî ifadesidir.

2. Bilge Kağan Kitabesi: Bilge Kağan'ın 734 yılında ölümü üzerine küçük oğlu Tengri Kağan tarafından 735 yılında diktirilmiştir. Şekil olarak *Köl Tigin* kitabesine

⁶Farklı kaynaklarda farklı adlandırmalar yapılabilir: Orhun/Orhon/Orkun/Orkon/Göktürk/Köktürk-Anıtları/Abideleri/Kitabeleri/Yazıtları...

benzemektedir. Bu kitabe de Bilge Kağan'ın ağzından yazılmıştır. Bilge Kağan kitabesi, Köl Tigin kitabesi ile aynı bölgede bulunmaktadır. Aralarında 1 km kadar mesafe vardır.

Bilge Kağan kitabede Türk milletine ve beylerine seslenmektedir. Bu kitabe de Yollug Tigin tarafından yazılmıştır.

3. Tunyukuk Kitabesi: İkinci Köktürk devletinin kurucusu İltiriş Kağan'dan itibaren devletin en önemli veziri olan Bilge Tunyukuk tarafından muhtemelen ölümüne yakın bir zamanda (720-725 yıllarında) diktirilmiştir. Kitabe Tunyukuk'un ağzından yazılmış olup dört cephesi de yazılarla kaplı aynı boyda iki taştan ibarettir. *Tunyukuk* kitabesi Moğolistan'da Ulan-Baatar'ın 50 km güneydoğusunda Tola Irmağı'na yakın bir yerde bulunmaktadır.

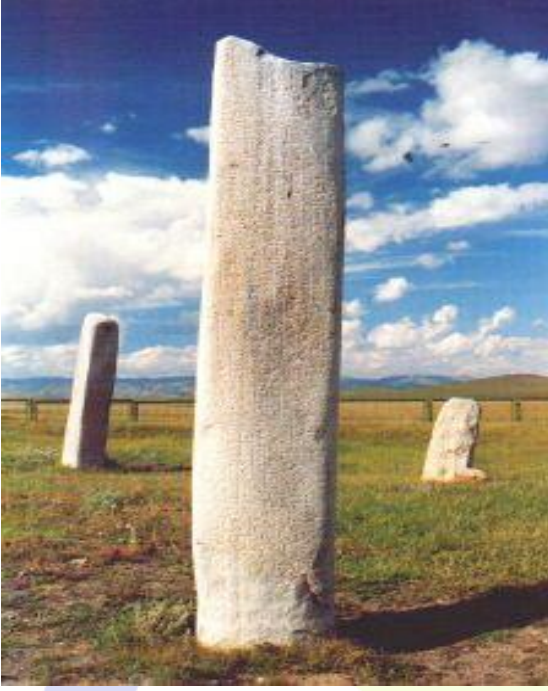

Resim 3: Bilge Kağan Abidesi

Resim 4: Köl Tigin Abidesi

2006

Resim 5: Tunyukuk Abidesi

Resim 6: K l Tigin Heykelinin Bař Kısım

Resim 7: Tunyukuk K llyesi

Köl Tigin Abidesi Kuzey Cepheden Bir Bölüm:

Köktürk Alfabesiyle:

: ʏŋʏŋŋ : ʘʘŋʏ : ʘʘŋ : ʏŋ > ʏ : ʏ ʏ ʏ : ʘʘ ʏ ʏ ʏ ŋ : ʘʘŋ
: ʏŋ ʏ > ʘ : ʏ ʏ : ʘʘ ʏ ʏ ʘ : ʘ ʏ ʏ ʘ : ʏ ʏ ʏ ʘ : ʘ ʘ ʘ ŋ : ʘʘŋ
: ʏ ʏ ʏ ŋ : ʏ > ʏ : ʏ ʏ ʏ > ʏ ʏ ʏ : ʏ ʏ ʘ : ʏ ʏ ʏ ʏ ŋ : ʘʘŋ ʘʘŋ
: ʏ ʘ ʏ ʏ : ʏ ʏ ʏ : ʏ ʘ : ʏ ʘ : ʏ ʏ ʏ ŋ : ʏ ʏ ʏ ŋ
ʘʘŋ : ʏ ʏ ʏ ʘ ŋ : ʘʘŋ : > ʏ ʘ ʘ : ʏ ʏ ʏ : ʘ ʏ ʏ ʏ ŋ

Latin Harfleriyle: İnim Köl Tigin kergek boldı. Özüm sakındım. Körür közüm körmez teg bilir biligim bilmez teg boldı. Özüm sakındım. Öd tengri yaşar. Kişi oğlu kop ölgeli törümüş. Ança sakındım. Közde yaş kelser tıda köngülte sıgıt kelser yanduru sakındım. Katıgdı sakındım.

Türkiye Türkçesiyle: Küçük kardeşim Köl Tigin vefat etti. Kendim düşünceye daldım. Görür gözüm görmez gibi bilir aklım bilmez gibi oldu. Kendim düşünceye daldım. Zaman Tanrısı yaşar. İnsanoğlu hep ölümlü türemiş. Öylece düşünceye daldım. Gözden yaş gelse engelleyerek gönülden ağlamak gelse geri çevirip düşünceye daldım. İyice düşünceye daldım.

Köktürk kitabelerini keşfeden ve Batıya tanıtan ilk kişi İsveçli subay P. J. Strahlenberg'dir. Strahlenberg, kitabelerdeki harfleri İskandinav kökenli yazılara benzettiği

için, bu harflere ‘esrarlı’ anlamına gelen *runik* adını vermiştir. Runik kelimesi Batıda giderek yaygınlık kazanmış ve Köktürk harflerinin ikinci bir adı olmuştur. Danimarkalı dil bilgini Vilhelm Thomsen 1892 yılında yayımlanan *Köl Tigin* ve *Bilge Kağan* kitabelerinin fotoğraflarını inceleyerek Köktürk harflerini 1893 yılında çözmeyi başarmıştır.

2.2. Uygur Türkçesi:

Uygurlar daha Orhun Bölgesinde iken 3. hükümdarları Böğü Han, Mani dinine girmişti. Uygurlar 840 yılında Kırgızlar tarafından Orhun Bölgesinden atılınca buradan çıkan Uygurların mühim bir kısmı Tarım Havzasına göçtüler ve Hoça merkez olmak üzere bir beylik kurdular. Tarım havzasına göçen Uygurlar önce Mani dinine sonra Budizme intisap ettiler. Bu iki din etrafında meydana getirdikleri edebiyat ruh, muhteva, şekil, dil ve üslup bakımından bengü taşlardaki saf Türk edebiyatına nispetle yeni bir karakter kazandı.

Uygur Türkçesi genellikle Köktürk Türkçesinin bir devamı niteliğinde olmakla birlikte onun sadelik ve yeknesaklığından uzaktır. Uygur Türkçesi ile yazılan tercüme ve telif eserler Türk dilinin bilhassa soyut kelimeler yönünden söz varlığını genişletmiş ve ifade gücünü artırmıştır. Tercüme faaliyetleri sonunda Çince, Sanskritçe, Toharca ve Sogdca gibi dillerden birçok yabancı kelime Türk diline girmiştir. Uygur Türkçesinin en önemli özelliklerinden biri de eserlerin dilinde görülen ağız farklılıklarıdır.

Uygur Türkçesi ile yazılmış ürünler kitabe ve yazmalardan oluşmaktadır.

Uygurların Sogd harflerinden geliştirdikleri Uygur alfabesi, 8. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar geniş bir alanda yaklaşık bin yıl kullanılmıştır.⁷ Mahmud Kaşgari’nin ‘Türk alfabesi’ adını verdiği bu alfabe, Türklerin uzun süre kullandıkları alfabeler sıralamasında Arap alfabesinden sonra ikinci sırada yer almaktadır. Uygur alfabesi 3 ünlü, 15 ünsüz olmak üzere toplam 18 harften oluşur. Sağdan sola doğru yazılır. Z hariç bütün harfler bitiştirilir:

⁷ Uygurlar yazma eserlerinde Köktürk alfabesinden başka Mani, Uygur, Sogd ve Brahmi alfabelerini kullanmışlardır. Bunlardan Arami yazısının Estrangelo kolundan türetilmiş olan Mani alfabesi 8-9. yüzyıllarda Mani dinine mensup Uygurlar tarafından kullanılmıştır. Mani ürünleri çoklukla dua ve ilahi gibi dinî bilgiler içeren metinlerden oluşmaktadır.

**UYGUR YAZISI İÇİN
TRANSLİTERASYON ALFABESİ**

	//		n
	uzatmalık		ng
	‘, e		q ~ k, x ~ b
	‘a		g, q, x
	a, e, n		k, g
	‘l, ‘i		ç
	l, l, y		t
	‘o, ‘u		d
	o, u, ö, ü		s, ş
	‘ö, ‘ü		z, j
	ö, ü		m
	y		b, p
	r		f
	l		v

Uygurlar, Uygur alfabesini kullanarak, özellikle Budizm dinini benimsedikten sonra, *çatık* (Sanskritçe Jataka) adı verilen burkan ve azizlerin hayat hikâyeleri, *sudur* (Sanskritçe sutra) adı verilen dinî metinler ile şiir, mektup, felsefe, hukuk, tıp, fal ve takvim türünde eserlerden oluşan yüzlerce kitap ve belge vücuda getirmişlerdir. Bunların arasında en önemlileri şunlardır: *Maytrısimit, Altun Yaruk, Sekiz Yükmek, Kalyanamkara Papamkara, Irk Bitig.*

Ayrıca Kutadgu Bilig, Atabetü'l-Hakâyık, Bahtiyarname, Tezkiretü'l-Evliya, Mahzenü'l-Esrar gibi Türklerin Müslüman olduklarından sonra yazılan eserlerin de Uygur harfleriyle yazılmış nüshaları vardır. Uygur harfleri Cengiz Han devrinde Moğolcaya uyarlanarak uzun yıllar Moğolların da kullandıkları bir alfabe olmuştur. Söz konusu alfabe Osmanlı sarayında da kullanılmıştır. Mesela Fatih Sultan Mehmet'in Uygur harfleriyle yazdırdığı Uygurca bir yarlıg 'ferman' bulunmaktadır.

“Altun Yaruk” adlı eserde bulunan “Şehzade ile Aç Pars” hikâyesinden alınan bir bölüm:⁸

Eski Uygur Türkçesi:	Günümüz Türkiye Türkçesi:
“...ança yoriyu yangı enüklemiş bir tişi barsıg körtiler ... ol aç bars yine enüklep yiti kün ertmiş erti ... yiti enükleringe egirtip kavşatıp açmak suvsamak üze sıkılıp turmuş yavrıymış sınımış et’özleri alangurup küçi küsünü üzülüp unakaya ölgeli yatur erti ... ne anı uluğı M(a)habalı tigin korup ince tip tidi ... ”	“Biraz yürüyünce yeni yavrulanmış bir dişi pars gördüler. O aç pars yine yavrulanmış, yedi gün geçmişti. Yedi yavrusunu korumak için acıkıp susama konusunda sıkıntıya düşmüş ve güçten düşmüş, kırılmış, vücutları zayıflayıp, gücü kuvveti kesilip ölmeye razı bir şekilde yatıyordu. Ve onu ulu Mahabalı Prens görüp şöyle dedi:”
Yağız yir bütürü tepreyür Ügüzler taglar birle kalısız Bulung yingak kararıp Ölez boltı kün tengri Köktin tüşer tengridem Hua çeçekler bulgaşu Odgurak erki inimizning Et’özin titmek belgüsi Eşidtim men Mahasatvi’ning Sözlemiş çın savın Timinkiye körmüşte Toruk küçsüz aç barsıg Aç emgekke egirtip Enükin yigeli kılmişin Anın sizindim inimke Et’özin titdi erki mü	Yağız yer tümnden sarsılıyor, Irmaklar, dağlar ile birlikte; Köşe bucağ kararıp Sönüp gitti Gün Tanrı. Gökten düşüyor ilâhî Güller ve çiçekler ard arda; Acaba (bunlar) kardeşimizin Vücudunu feda işaretleri mi? İşittim ben Mahasatvi’nin Söylediği gerçek sözleri; Daha demin görünce Zayıf, güçsüz aç parısı; Açlık acısı ile kıvranıp Eniklerini yemeye kalkıştığını. Bu yüzden şüphelendim kardeşimden Vücudunu feda mı etti ki?

⁸ Şehzade İle Aç Pars Hikâyesi Budist Uygur Edebiyatı’nın Altun Yaruk (Suvarnapraphapse) isimli sutra (vaaz) kitabında yer alan bir hikâyedir. Ana teması canlılara eziyet etmemek ve hayvanlara kendini adamak suretiyle ruhunu yüceltmektir. Bu hikâyede açlıktan ölmek üzere olan bir parısı kurtarmak isteyen fedakâr şehzade anlatılır. Parsın ölmemesi için şehzade kendisini ona yem eder. Hikâyenin sonunda Buda, şehzadenin, kendisi olduğunu ifade eder. Bu hikâye çok canlı ve akıcı bir üsluba sahiptir. Şehzadenin ölümü üzerine söylenen şiirlerde tam bir ağıt havası vardır. Bkz.: <https://uqusturk.wordpress.com/2011/08/17/sehzade-ile-ac-pars-hikayesi/>

KAYNAKLAR

ELİADE, Mircea: *Dinler Tarihine Giriş*: İstanbul 2003, Kabalcı Yayınevi.

ERGİN, Muharrem: *Orhun Abideleri*: İstanbul 2001, Boğaziçi Yayınları.

KORKMAZ, Zeynep vd.: *Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri*: Ankara 2003, Yargı Yayınevi.

SAĞOL, Gülden [ed.] vd.: *Türk Dili Kitabı*: İstanbul 2006, Duyap Yayınları.

E-KAYNAKLAR

<http://www.nedirkimdirbilgilen.com/2014/12/gokturk-alfabesi-nedir-harfleri-okunusu.html>

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.58065298626cc6.62854377

<https://uqusturk.wordpress.com/2011/08/17/sehzade-ile-ac-pars-hikayesi/>

<https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0deografi>

